

Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin'in Rızâ Hakkında Görüşleri ve Belâ ile Musibetlere Yaklaşımı

Haririzade Mehmed Kemaledin's Views on Rida and His Approach to Troubles and Calamities

Doktora Öğrencisi Selcan Nebioğlu

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
sel19762011@hotmail.com

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0002-0056-9972

Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi Tasavvuf
İstanbul/Türkiye
kamil.yilmaz@izu.edu.tr

İstanbul Sabahattin Zaim University
Faculty of Islamic Sciences Sufism
İstanbul/Turkiye
ORCID:0000-0003-2203-2831

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	13 Mart March 2023
Kabul Tarihi Accepted	01 Nisan April 2023
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2023
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Cilt Volume	26
Sayı Issue	51
Sayfa Pages	27-54

Atıf | Cite as

Selcan Nebioğlu - Hasan Kamil Yılmaz, "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin'in Rızâ Hakkında Görüşleri ve Belâ ile Musibetlere Yaklaşımı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26/51 (Haziran 2023), 27-54.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate.
No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Selcan Nebioğlu-Hasan Kamil Yılmaz).

Yazarların Katkıları | Authors Contributions

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Öz*

Tasavvufî düşüncede tevhid inancının yansımaları varlığı, âlemi ve her yönden hayatı kuşatıcı niteliktedir. Kelâm ekolleri Hakk'ın mâbud olarak birliği düşüncesini öne çıkartırken tasavvufta ve özellikle Ekberî gelenekte Allah Teâlâ'nın zâtî yönden tek olduğu gibi fiillerinde ve sıfatlarında da tek olduğu kabulünün vurgulandığı görülür. Buna göre kâinata meydana gelen her şeyin asıl fâili Allah Teâlâ'dır. Hayır da şer de nimetler de sıkıntılar da Allah'tandır. Dünya hayatı bir imtihan yeridir. İnsanlar hem nimetlerle hem de sıkıntılarla imtihan edilir. İmtihanlarla halden hale geçen insanlar, hatalarıyla yüzleşip eksiklerini tamamlayarak kâmil insan olma yolunda mertebe katetme imkânı bulurlar. Kâmil insan Hak'tan razı olan ve Hakk'ın da kendisinden razı olduğu kimsedir. Dünya hayatındaki belâlar ve musibetler ancak imtihan bilinciyle ve rızâ ahlâkıyla doğru olarak okunup yorumlanabilir. Kendisinden önceki birçok mutasavvıf gibi Harîrîzâde de rızâyı bir makâm olarak görür ve bu makâma ulaşmanın yollarını anlatır. Şeyhe göre ilâhî rızâyâ nâil olmak isteyen insanın, sabrın ve şükrün hakikatini öğrenip bunları ahlâk hâline getirmesi gerekir. Bunun için nefisle mücâhedeye ve zikre devam etmek önemlidir. Böylece kalp dünyevî arzulardan arınarak tevekkül halinde takdir-i ilâhîden razı olur.

Anahtar Kelimeler: Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, rızâ, ahlâk, musibet, kâmil insan

* Bu makale "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin ve Tasavvufî Görüşleri" adlı doktora çalışmasından hazırlanmıştır.
This article has been prepared based on the doctoral study titled "Haririzade Mehmed Kemaleddin and His Sufi Views."

Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin's Views on *Rida* and His Approach to Troubles and Calamities

Abstract

The reflections of the belief of tawhid in *tasawwuf* thought are encompassing the existence, the universe and life in every way. While the schools of kalam emphasize the idea of the unity of God as a deity, it is seen that in *tasawwuf* and especially in the *Akbari* tradition, the acceptance of Allah as one in His essence as well as in His actions and attributes is emphasized. According to this, the real cause of everything that happens in the universe is Allah. Good, bad, blessings and troubles are from Allah. Troubles and calamities in worldly life can only be read and interpreted correctly with the consciousness of testing and the morality of *rida*. According to the *sheikh*, a person who wants to attain divine *rida* must learn the substance of patience and gratitude and transform them into morality. For this reason, it is important to continue fighting against the *nafs* and continue with *dhikr*.

Keywords: Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin, *rida*, morality, trouble, perfect human

أراء محمد كمال الدين حريري زاده حول الرضا ومقارنته للبلاء والمصيبة

الملخص

تتجلى انعكاسات عقيدة التوحيد في الفكر الصوفي لتشمل الوجود والكون والحياة من جميع جوانبها. وفي حين أن المدارس الكلامية تؤكد فكرة وحدة الله كإله معبود، نرى في التصوف وخاصة في المدرسة الأکبرية أن الله تعالى واحد في أفعاله وصفاته كما هو واحد في ذاته أيضا، وبناءً عليه فإن كل ما يطرأ في الكون إنما هو من فعل الله تعالى، فالخير والشر والنعيم والمصائب كلها من الله تعالى. لأن الحياة الدنيا دار ابتلاء، والنعيم والهن امتحانات للإنسان. وبفضل هذه التحديات يمكن للأشخاص الذين يتحولون من حالة إلى أخرى أن يصلحوا أخطأهم ويكملوا نقائصهم ويترقوا في مدارج الكمال البشري. فالإنسان الكامل هو الذي يُرضى الله ويرضى عنه الله. ولذلك يمكن فهم المصائب والكوارث في الحياة الدنيا فقط من خلال النظر إليها بعين الابتلاء والتخلق إزاءها بخلق الرضا، ويعتبر كمال الدين حريري زاده الرضا مقاما، ويشرح أسباب الوصول إلى هذا المقام، ويرى أنَّ على من يريد الوصول إلى رضى الله عز وجل أن يتعلم حقيقة الصبر والشكر ويجهد على التخلق بما. ومن أهم ما يعين على ذلك مجاهدة النفس ودوام التَّكْر. وبمَعْدَة الطريقة يتخلص القلب من أسر الرغبات الدنيوية ويتقبل إرادة الله تعالى في حالة من التَّوَكَّل عليه والفتحة به.

الكلمات المفتاحية : حريري زاده محمد كمال الدين، الرضا، الإخلاق، البلاء، المصيبة، كامل، الإنسان

Giriş

Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi, 1850-1882 yılları arasında İstanbul'da yaşadı. Otuz iki yıl süren kısa ömründe kıymetli eserler telif etti ve öğrenciler yetiştirdi. Babası ve dedeleri meşâyih'ten olan Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, tasavvufî hayat açısından oldukça bereketli bir çevrede yetişti. Başta hocası Muhammed Nûrû'l-Arabî (ö.1813-1888) olmak üzere birçok kıymetli mutasavvıfla görüşme ve onların ilim ve zikir meclislerine devam etme imkânı buldu. İlim tahsili ve meşâyih'i ziyaret amacıyla Mısır, Suriye ve Balkanlara gitti. Bu seyahatleri ve İstanbul'daki çalışmaları neticesinde sayısı yüz yetmiş aşkın tarîkata bağlandı.¹ Rivâyet veya icâzet yoluyla aldığı bu tarîkatlar hakkında *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik* isimli üç ciltlik eserini telif etti. İslâm dünyasında mevcut tarîkatlar hakkında detaylı bilgi veren bu eser, müellifin en çok tanınan eseridir.²

Harîrîzâde'nin çok sayıda tarîkattan istifade etmesi, velûd bir mutasavvıf olmasında müessirdir. Tasavvuf anlayışının teşekkülünde ise en çok hocası Muhammed Nûrû'l-Arabî'nin ve onun vasıtasıyla mensubu olduğu İbnü'l-Arabî geleneğinin etkili olduğu görülür. Tasavvufun nazarî konularına ilişkin görüşlerinin dayanağı vahdet-i vücûd düşüncesidir. Ekberî gelenekte olduğu gibi Harîrîzâde, varlığın birliği ilkesini benimser. Yazılarında konu edindiği tasavvuf konularını tevhid merkezli bakış açısıyla yorumlar ve tasavvufî kavramları bu yönden açıklar.

Tevhid inancı mutasavvıfları, hayatı dünya ve âhîret bütünlüğü içerisinde değerlendirmeye sevk eder. Dünya hayatında yaşanan her hadise kişinin sabrına ve şükrüne göre kendisi için bir nimete dönüşebilme imkânına sahiptir. Mutasavvıflar şükrü ve sabrı kulluğun gereği olarak görürler ve her durumda kalbin rızâ hâlinde olmasını isterler. Her insan hayatı boyunca çeşitli belâlarla ve musibetlerle karşılaşır. Bunlar

¹ Harîrîzâde'nin hayatı hakkında bilgi için bk. *Tibyânü vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430), 1/289a-299b; 3/304a-306a; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: y.y. 1913), 1/155-157; Sâdık Vicdâni, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye): Melâmiyye Kâdiriyye Halvetiyye Sofi ve Tasavvuf*, hzr. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 66-67; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, hzr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2006), 3/121-122; Abdülbâki Gölpinarlı, *Melâmilik ve Melâmiler* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 326-327.

² Yakup Çiçek, "Harîrîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/ 192.

bazen cana veya mala gelen zararlar ya da isteklerinin gerçekleşmemesi gibi ferdî sıkıntılar şeklinde olur. Bazen deprem, yangın, sel, salgın hastalıklar gibi toplumu ilgilendiren büyük âfetler şeklinde gerçekleşir. Müslümanlar Kur'ân ve sünnetin rehberliği doğrultusunda tüm belâ ve musibetleri dünya hayatının bir imtihan yeri oluşunun tezahürleri olarak görürler. Genel kanaat böyle olmakla birlikte yaşanan üzücü hadiselerin sebepleri, insanların sorumlulukları ve takdir-i ilâhîyi yorumlamayla ilgili farklı görüşler gündeme gelir.

Mutasavvıfların görüşleri musibetlerle nimetleri göndereni açısından bir görme ve takdir-i ilâhîden razı olma yönündedir. Çünkü meydana gelen her hadise, Allah'ın ilmi ve irâdesinin kuşatması altında gerçekleşir. Bu yorum insanların sorumluluğunu reddeden bir yorum değildir. Bilakis mutasavvıflar böyle felâketler karşısında insanların sorumluluklarını düşünüp yaşanan hadiselerden dersler çıkarmalarını önemli görür. Bu farkındalığın oluşması dahi insanlar için bir rahmettir. Meydana gelen hadiseler ister insanların ihmal ve hataları sonucu olsun ister insan irâdesini aşan durumlar sonucu olsun mutasavvıflar bunları rahmet olarak değerlendirir. Çünkü insan hatalıysa hatalarıyla dünyada yüzleşip tevbe etme imkânı bulur. Kendisinin dahli olsun veya olmasın yaşadığı sıkıntılara sabredip Allah'a sığınarak daha iyi bir kul olma yolunda ilerleme kaydeder. Bu sebeple Harîrîzâde'nin de mensubu olduğu tasavvuf geleneğinde Hak'tan gelen her şeyi güzel görme ve O'ndan razı olma hali dünya hayatında ulaşılmak istenen nihai hedeftir.

Bu makalede Harîrîzâde'nin, rızâ hakkında görüşleri incelenerek belâ ve musibetler karşısında rızâ ahlâkını kuşanmanın insanı feraha çıkarma imkânları değerlendirilecektir. Rızâyı bir makâm olarak kabul eden şeyhin, rızânın mahiyetine dair verdiği nazarı bilgiler ve bu mâkama ulaşmak için sahip olunması gereken donanım, kendisinin eserlerinde ifade ettiği görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır.³

³ Kırk küsur telifi olduğu bilinen Harîrîzâde'nin eserlerinin otuz üç tanesi günümüze gelmiş olup bunlar yazma eserler kütüphanelerinde mevcuttur. Eserleri hakkında bilgi için bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156-157; Yakup Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı, Eserleri ve Tıbyânı Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsîlî't-Tarâik Muhetevası-Kaynakları* (İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, Öğretim Üyeliği Tezi, 1982). Ayrıca Harîrîzâde'nin bazı eserleriyle ilgili akademik çalışmalar yapılmıştır: Zeynep Özbek, *Haririzade'nin Virdü's-Settar Şerhi: İnceleme ve Metin Transkripsiyonu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Hatice Ocakoğlu, *Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi (1-100 Varaklar Arası)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

1. Tasavvufî Düşüncede Rızâ

Rızâ, sözlükte “memnun olmak, hoşnut olmak” anlamlarına gelir.⁴ İlâhî hükümler icrâ edilirken kalbin sükûnet hâlinde olması rızâ hâlini gösterir.⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın kullarından ve kulların Allah Teâlâ’dan razı oldukları beyân edilir.⁶ Allah’ın kullarından razı olması kulların emirlere itaat ve nehiylere riayet etmeleri ile gerçekleşir. Kulların Allah’tan razı olmaları da takdir-i ilâhîyi kötü görmeyip bilakis takirden hoşnut olmalarıyla ilgilidir.⁷ Bu âyetler, rızânın Allah ve kulları arasında karşılıklı bir hoşnutluk hali olduğunu göstermektedir. Sûfiler söz konusu âyetlerde “Allah’ın kullarından razı olduğu” ifadesinin önce gelip “kulların Allah’tan razı olduğu” ifadesinin sonra gelişinin rızâda önceliğin Allah’a ait olduğuna işâret kabul ederler. Kuşeyrî (ö. 465/1072) Allah’ın kulundan razı olmadan önce kulun Allah’tan razı olmasının mümkün olmadığını söyler.⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın kullarından razı olması ile ilgili çok sayıda âyet vardır. Bu âyetlerde Allah’ın razı oluşunun önemi, nelerden razı

Yüksek Lisans Tezi, 2009); Ayşenur Aydın, *Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Kenzü’l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Furkan Ustakurt, *Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb’â ve Harîrîzâde’nin Fecru’l-Esmâ ve Subhu’l-Müsemmâ Adlı Risalesi* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Elmas Abdikoğlu, *Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Turfetü’l - Müstersele Ala’t - Tuhfetü’l Mürsele Adlı Eseri (İnceleme - Metin)* (Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Bu çalışmalardan ikisi neşredilmiştir: Elmas Abdikoğlu, *et-Tuhfetü’l-Mürsele Şerhi* (İstanbul: Hikemiyat Yayınları, 2021); Ayşenur Aydın, *Kenzü’l-Feyz -Halvetiyye Usûl ve Âdâbı-* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2021). Osman Türer, Harîrîzâde’nin üç risâlesini sadeleştirilerek makale olarak neşretmiştir: “Hakikatü’t-Tarîka / Harîrî-Zâde Dervîş Muhammed Kemaleddin”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 275-280; “Medâr-Vâhidiyyet ve Merkez-i Ehâdiyyet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990), 321-328; “Harîrî-Zâde’nin, Sülûkün Mertebelerine Dair Bir Risalesi: Feyzu’l-Muğni Min Sırrı Hadîsi ‘Men Talebenî’”, *Tasavvuf/İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 9/23(2009), 37-51. Bir eseri de Selami Şimşek tarafından neşredilmiştir: “Hasan Sezâyî’nin Bir Gazeline Harîrîzâde Tarafından Yapılmış Bilinmeyen Bir Şerh: el-İmdâd fi’l-Mebde’ ve’l-me’âd”, *Balkanlar ve İslâm -Balkanlı Âlimler, Mütefekkirlere ve Eserleri-: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 03-04 Ekim 2019, 2020*, ed. Abdullah Taha İmamoğlu vd. (İstanbul: Ensar, 2020), 3/517-538.

⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1410/1990), 14/323-324; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalcı Yayinevi, 2001), 291.

⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Otto, 2014), 399.

⁶ el-Mâide 5/119; el-Mücâdele 58/22; el-Fecr 89/28; el-Beyyine 98/8.

⁷ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât* (Beyrut: Dâru’l-mârife, ts.), 197.

⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh, 1991), 337; Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam, 2016), 52.

olduğu anlatılır ve kullar Allah'ın rızâsını kazanmaya teşvik edilir.⁹ İlgili âyetlerde cennete girenlerin Allah'ın rızâsını kazananlar olduğu¹⁰ ve cennetteki en büyük nimetin “*rıdvân*” (Allah'ın hoşnutluğu) olduğu beyân edilir.¹¹ Allah'ın rızâsını kazanmak için canlarını ve mallarını feda eden kullar övülür.¹² Mü'minler için en önemli gayenin Allah ve Resûlü'nün rızâsını kazanmak olduğu ifade edilir.¹³ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın razı olduğu durumlar anlatıldığı gibi Allah'ın rızâsına muhalif olan durumlar ve Allah'ın fâsıklardan, kâfirlerden razı olmadığı da anlatılır.¹⁴ Allah'ın razı olduğu şeylerden hoşnut olmayıp O'nun öfkelendiği şeylerin peşine düşenlerin can verişteki acınası durumları tasvir edilerek O'nun gazabına sebep olan durumlardan kaçınılması öğütlenir.¹⁵

Rızâ kavramının hadislerdeki kullanımını da bahsi geçen âyet-i kerîmelerle aynı minvalde olup Hz. Peygamber'in (s.a.) dualarında Allah'ın razı olduğu kullardan olma ve rızâ mertebesine yükselme isteği vardır.¹⁶ Hz. Peygamber (s.a.); Allah'tan, O'nun gönderdiği peygamberden ve dinden razı olmayı imanın tadını tatmak olarak ifade eder.¹⁷ Bu bağlamda hadislerde kulun Allah'ın takdirinden razı olması en büyük zenginlik olarak belirtilir¹⁸ ve rızânın kazâdan sonra olduğuna dikkat çekilir.¹⁹ Bir başka hadiste ilâhî kazâyâ rızânın kulun en büyük saâdet sebebi ve kazâdan razı olmamanın da en büyük mutsuzluk sebebi olduğu bildirilir.²⁰

Âyet ve hadislerde Allah'ın rızâsını kazanmanın vurgulanması, dünya ve âhîret saâdetinin buna bağlı olduğunun açıklanması, sûfilere, Allah'ın rızâsını kazanmayı gaye edinmeye sevk etmektedir. Tasavvuf tarihinde “Zühd” döneminde yaşayan sûfilerin sözlerinden yapılan nakillerde, rızâ kavramının öne çıktığı görülür. Bu dönemde sûfilerin öncelikle ifade ettikleri husus, rızânın kalbin fiili oluşudur. Dünyaya karşı

⁹ Süleyman Uludağ, “Rızâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/56.

¹⁰ et-Tevbe 9/100; el-Fecr 89/28; el-Beyyine 98/8.

¹¹ et-Tevbe 9/72.

¹² el-Bakara 2/207, 265.

¹³ et-Tevbe 9/62.

¹⁴ et-Tevbe 9/96; ez-Zümer 39/7.

¹⁵ Muhammed 47/27-28.

¹⁶ Tirmizî, “Tefsir”, 23/1.

¹⁷ Müslim, “İmân”, 56.

¹⁸ Tirmizî, “Zühd”, 2 (No. 2305).

¹⁹ Nesâî, “Sehv”, 62.

²⁰ Tirmizî, “Kader”, 15 (No. 2152).

zâhid olmakla rızâ arasındaki irtibata dikkat çekerek Ebû Tûrâb Nahşebî (ö. 245/859), kalbinde dünya sevgisi olanın rızâyâ ulaşamayacağını söyler.²¹ Malum olduğu üzere sûfilerin tasavvuf yoluna girmekteki amaçları kalbi mâsivâdan arındırmaktır. Cüneyd Bağdâdî (ö. 297/909) tasavvufu “yaratılanlarla ilgiyi kesip Allah ile olmaktır” şeklinde tanımlar.²² Kalbinde Allah dışındaki şeylere rağbet ve bağlılığı olan kişinin bunlarla ilgili takdir-i ilâhîyi hoş görmesi her zaman mümkün olmaz. Kuşeyrî “Elinizden çıkan şeylere üzülmeyin ve size verdiğim nimetlerle şırmamayın diye (böyle yaptık).”²³ âyetini naklederek zâhidin elindeki dünyalığa sevinmeyen ve elinden çıkan dünyalığa üzülmeyen kişi olduğunu söyler.²⁴ Bu sebeple sûfiler rızâyı, “kazâ-i ilâhînin acılığına rağmen kalbin sükûnet içinde olması” şeklinde değerlendirirler. Nimetler karşısında da musibetler karşısında da kalpte memnuniyet duygusunun bulunmasını ve kalbin Allah’ın takdirini sevinçle karşılamasını rızâ mertebesine ulaşmak olarak görürler.²⁵

Tasavvufta rızânın irtibatlandırıldığı bir diğer konu irâde meselesidir. Cüneyd Bağdâdî, rızâyı “irâdeyi kaldırmak” şeklinde tanımlar.²⁶ Sûfilerin irâde meselesine yaklaşımı İslâm düşünce tarihinde zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Sûfiler tasavvuf erbâbının Ehl-i sünnet itikadı üzere olduğunu savunurlar. İrâdenin nefyinin, Cebriye’ye yönelen bir yaklaşım olmadığını söylerler. Allah’ın irâdesi karşısında kulun irâdesinin hükmünün olmadığı hakikatini beyân ederler.²⁷ Bu hakikat, İbn Atâ’nın (ö. 309/922) “Rızâ, kalbin, Allah’ın kul için olan kadîm irâdesine nazar etmesidir. Çünkü kul Allah’ın kendisi için en efdal olanı seçtiğini bilir ve buna razı olarak kızmayı bırakır”²⁸ sözünde daha açık olarak görülür. Nitekim yukarıda bahsi geçen hadiste Hz. Peygamber (s.a.) de kulun takdir-i ilâhîden razı olmasını mutluluk, razı olmayıp kızmasını bedbahtlık sebebi olarak açıklar. Bu sebeple sûfiler, kadîm irâde karşısında

²¹ Kuşeyrî, *Risâle*, 339.

²² Serrâc, *el-Lüma’*, 24.

²³ el-Hadid 57/23.

²⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 254.

²⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 338-339; Serrâc, *el-Lüma’*, 52; Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *et-Ta’arruf Doğuş Devrinde Tasavvuf*, hzr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh, 2019), 167-168.

²⁶ Serrâc, *el-Lüma’*, 52.

²⁷ Ebû’l-Hasen Ali el-Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb Hakikat Bilgisi*, hzr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh, 2018), 351-352.

²⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, 52.

kulun irâdesinin ortadan kalkmasıyla rızâ mertebesine ulaşıldığını kabul ederler.

Sûfîler rızâ ile ilâhî sevgi arasında ilişki kurarak seven kişinin sevdiğini hoşnut etmeye çalışması, ondan gelenlerden razı olması gibi kulun Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanmaya çalışması ve O'ndan gelenlerden razı olması gerektiğini düşünürler.²⁹ Ebû Süleyman Darânî (ö. 215/830), rızâ mertebesine ulaşmanın “nefsânî arzulardan sıyrılmak”³⁰; Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) “belâ ve musibetler karşısında sızlanmayı terk etmek”³¹; Nasrâbâdî (ö. 367/978) “Allah'ın içine rızâsını koyduğu hususlara sıkı sarılmak” ile mümkün olacağını söyler.³² Bu ifadeler kulun kendi istekleri yerine Hakk'ın isteklerine yönelmesi gerektiğini göstermektedir. Böyle bir niyetle beşerî hazlardan, dünyevî isteklerden uzaklaşıp Hakk'ın razı olduğu sâlih amelleri yapmak için niyet ve çaba içine giren kul, rızâ yoluna koyulmuş olur.

Rızânın kesb neticesinde elde edildiğini söyleyen Horasan mutasavvıfları, rızâyı makâm olarak kabul ederler.³³ Bu mutasavvıflardan olan Serrâc (ö. 378/988), rızâyı, yedili makâm tasnifinde son makâm olarak kabul eder. Rızâ tevekkül makâmından sonra gelir ve tevekkülün gereğidir.³⁴ Kuşeyrî rızânın makâm olduğu görüşüyle hâl olduğu görüşünün telif edilebileceği kanaatindedir. Ona göre kulun gayreti sonucu rızâ mertebesine ulaşması açısından rızâ başlangıçta bir makâm, sonu itibarıyla ilâhî ihsân olan bir hâldir.³⁵ Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) yorumu da bu iki görüşü telif edecek şekildedir. O, rızânın makâmların nihayeti ve hâllerin bidâyeti olduğunu söyler. Rızâ bir taraftan çalışma ve gayrete bir taraftan muhabbetin galeyanına bağlıdır.³⁶

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) rızâyâ yaklaşımı ise ilâhî muhabbet eksenlidir. Kalpte rızânın, ilâhî muhabbetin neticesinde oluştuğunu söyler. Ona göre rızânın alâmeti, belâlara sabretmek ve şikâyet etmeyip

²⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar, 2018), 175.

³⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 337.

³¹ Hâris el-Muhâsibî, *en-Nesâ' ihu'd-dîniyye ve'n-nefehâtü'l-kudsiyye li-nefi cemi'l-berîyye Hakk'ı Arayanlara Nasihatler*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011), 71-72.

³² Kuşeyrî, *Risâle*, 337.

³³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 177.³⁰

³⁴ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 177.

³⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 336.

³⁶ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, 245.

hâlden hoşnut olmaktır.³⁷ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer Sühreverdî (ö. 632/1234), rızâyı Allah sevgisi bağlamında açıklar. Ona göre Allah'ın kulunu sevmesi kulundan razı olması demektir ve böyle bir kul da Allah'tan razıdır.³⁸ Sühreverdî, Allah'ın gönlünü (sadr) İslâm'a açtığı kişinin aydınlık içinde olduğunu beyân eden âyet-i kerimeyi naklederek³⁹ sadrın genişletilmesini ilâhî sevginin gönle dolması olarak değerlendirir. Buna göre kalbinde ilâhî sevgi olan kişi, Mahbûb'undan gelen her şeyi güzel görür ve O'ndan razı olur.⁴⁰

Herevî (ö. 481/1089) rızâyı ahlâk bölümündeki on mertebenin ikincisi olarak açıklar. "Sen O'ndan, O da senden razı olarak Rabb'ine dön"⁴¹ âyetini naklederek Allah Teâlâ'nın kendisine dönüş için rızâyı şart koştuğunu söyler. Ona göre rızânın üç derecesi vardır. İlki ulûhiyyet ve rubûbiyyet açısından Allah'tan razı olmak yani O'na ortak koşmamaktır. İkincisi kazâ ve kaderden razı olmaktır. Üçüncüsü Allah'ın razı olduğu her şeyden razı olmaktır. Böylece kul herhangi bir hususta hoşnutluk veya hoşnutsuzluk hâli yaşamaz. Bir şeyi diğer şeye tercih etmez.⁴² Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209) rızâyı sâlikler ismini verdiği bölümde kırk dördüncü fasıl içerisinde açıklar. Ona göre bir kul mutmainne derecesine gelip kendi rızâsını Hakk'ın rızâsında fânî kılınca rızâ makâmına ulaşabilir. Bu seviyeye gelince Allah Teâlâ onu rızâsına uygun olmayan havâtırlara karşı koruması altına alır.⁴³ Necmeddîn-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) makâmlar tasnifinde rızâ, son makâm olarak onuncu sırada yer alır. Ona göre rızâda esas olan bir ölünün teslimiyet hâli içinde olmaktır. Ölü gibi nefsin hazlarından sıyrılan, Hakk'ın kazâsına itiraz etmeyip tüm işleri O'na havale eden kişi O'nun rızâsına ulaşabilir.⁴⁴

³⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (İstanbul: Temel Neşriyat, 1985), 4/2, 664.

³⁸ Ebu Hafs Şihâbüddîn Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, hzr. Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990), 623-625.

³⁹ ez-Zümer 39/22.

⁴⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 625.

⁴¹ el-Fecr 89/28.⁴¹

⁴² Hâce Abdullah el-Ensari Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 33-34.

⁴³ Ebû Muhammed Sadrüddîn Ruzbihân Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, tsh. Nazif Muharrem Hoca (İstanbul: Matbaa'tü külliyyeti'l-âdâb, 1973), 33; 243.

⁴⁴ Necmüddîn-i Kübrâ, *Usûlü Aşere (Tasavvufî Hayat)*, hzr. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 71-72.

İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) öncesi klasik tasavvuf geleneğinde rızâ kavramı genel hatlarıyla yukarıda özetlendiği şekilde ele alınır. İbnü'l-Arabî ile başlayan -Harîrîzâde'nin de mensubu olduğu- Ekberî gelenekte, tasavvufî kavramlar vahdet-i vücûd anlayışı doğrultusunda yeniden yorumlanır. Bu iki dönem arasında kavramların muhteviyatı açısından büyük bir değişiklik görülmemekle beraber üslûp ve terminolojide farklılıklar vardır.⁴⁵ İbnü'l-Arabî'nin rızâ kavramıyla ilgili yorumları en temelde varlığın birliği düşüncesine ve bu düşünceden üretilen esmâ teorisine dayanır. Allah Teâlâ'nın hem cemâl hem de celâl isimleri ve bu isimleriyle tecellîleri vardır. Cemâl isimleri Allah Teâlâ'nın rızâsından, celâl isimleri gazabından kaynaklanır. Fakat celâl isimleri de cemâl isimleri de Allah isminde bir olur. Çünkü Allah ism-i celâlî, ism-i câmi'dir. Dolayısıyla tevhîd açısından ya da diğer bir deyişle varlığın birliği açısından tüm isimler Allah isminde toplanır. Allah Teâlâ hayr-ı mahz olduğu için celâl isimlerinin tecellîleri kullar açısından menfî gibi görünse de hakîkati itibarıyla rahmettir.⁴⁶

İsmâil Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631) rızâyı nimetler karşısında kalbin sürûr içinde olduğu gibi musibetler karşısında da sürûr içinde olması hâli olarak değerlendirir. Bunun için kulun öncelikle Allah'ın emirlerine ve nehiyelerine riayet etmesi ve nefsinin tezkiye etmesi gerekir. Nefsi ancak mutmainne derecesine ulaşıp fânî lezzetleri terk ederse kul, Allah'tan gelen her şeyden razı olabilir. Dolayısıyla Ankaravî'ye göre rızâ, fenâ fillâh olanların mertebesidir.⁴⁷

Harîrîzâde'nin rızâ hakkında görüşleri Ekberî geleneğe dayanır. Ona göre rızâ mertebesinde kul takdirden razı olur ve meydana gelen hadiseler karşısında -onların nimet veya sıkıntı olmasının bir etkisi olmaksızın- kalbinde hoşnutluk bulur.⁴⁸ Bu mertebeye ulaşmak için Harîrîzâde rızânın mahiyetine dair nazarî bilgiler verdiği gibi rızâ-ı ilâhîyi talep edenlerin yapmaları gereken sâlih ameller ve kuşanmaları gereken ahlâkî meziyetler hakkında da bilgiler verir.

⁴⁵ Muammer Cengiz, "Tasavvufta Belâ ve İmtihan Telakkisi", *Sufiyye* 10 (Haziran 2021), 28.

⁴⁶ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, trc. ve şerh Ahmet Avni Konuk, hzr. Mustafa Tahrâlî - Selçuk Eraydın (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 2/147-152; 3/282-285.

⁴⁷ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, hzr. Safi Arpaguş (İstanbul: Vefa Yayınları, 2008), 347-348.

⁴⁸ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 31a.

1.1. Harîrîzâde'nin Rızâ Anlayışı

Harîrîzâde rızâ-ı ilâhîye nâil olmayı *ubûdiyyetin* nihai hedefi olarak görür ve onun tasavvuf anlayışının merkezinde “Allah rızâsı” vardır. *Ubûdiyyetten* maksat, zâhir ve bâtin yönlerden Allah’a tam kul olmaktır.⁴⁹

Sûfiler kulluğu *ibadet*, *ubûdiyyet* ve *ubûdet* olmak üzere üç derecede izah ederler.⁵⁰ *İlme’l-yakîn* seviyesinde olan avâmın kulluğunu *ibadet*, *ayne’l-yakîn* seviyesinde olan havassın kulluğunu *ubûdiyyet* ve *hakka’l-yakîn* seviyesinde olan ahassü’l-havassın kulluğunu ise *ubûdet* olarak isimlendirirler.⁵¹ Harîrîzâde, cennet arzusu ve cehennem korkusuyla yapılan kulluğa *ibadet*, Allah rızâsı için yapılan kulluğa *ubûdiyyet* dendiğini söyler. *Ubûdet* ise mürşid-i kâmillerin mürîdlerini ulaştırmak istedikleri asıl gayedir. *Ubûdet* ehli amellerini Allah’tan bilirler; onların kulluğu Allah’ta ve Allah ile dir.⁵² Cennete girmek ya da cehennemden kurtulmak için kulluk yapmayı Harîrîzâde abes bulur. Çünkü Allah Teâlâ bu karşılıkları zaten kullarına verecektir. Nitekim âyet-i kerimede, mü’minlere mükâfat olarak cennetler vaad edilmekle birlikte en büyük bahtiyarlığın, Allah’ın rızâsına nâil olmak olduğu beyân edilmektedir.⁵³ Bu sebeple ona göre asıl gaye, Allah’ın rızâsını kazanmak ve başarabilenler için Allah’a Allah ile kulluk etmektir.⁵⁴ İbadetin hakîkatini bu şekilde açıklayan Harîrîzâde, söz konusu hakîkatten gafil olarak namaz kılanların ve diğer kulluk vazifelerini yapanların, yaptıkları amelleri iyi zannederek yanıldıklarını da belirtir. Çünkü bu amellerde huşû bulunmaz. Bir amelde huşu olması, o ameli işleyen kulun, kalbini tamamen Allah’a bağlamasıyla mümkün olur. Bu da ancak *ubûdiyyet* seviyesine gelmekle yani dünyevî ve

⁴⁹ Semih Ceyhan, “Ubûdiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/33.

⁵⁰ Süleyman Uludağ, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/247.

⁵¹ Kuşeyri, *Risâle*, 341.

⁵² Harîrîzâde, *Medâr-ı Vâhidiyyet ve Merkez-i Ahadiyyet* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 898/6), 34a.

⁵³ et-Tevbe 9/72.

⁵⁴ Harîrîzâde, *Kenzü’l feyz* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2631), 16b; Aydınlı, *Kenzü’l-Feyz*, 50-51.

uhrevî beklentilerden kurtularak Allah'ın rızâsını gaye edinmekle gerçekleşir.⁵⁵

Harîrîzâde ibadete ilişkin yorumlarında huşû ve ihlâs kavramları üzerinde durur. Hâlisâne bir şekilde Allah'a yönelerek yapılan kulluğun insanı tüm köleliklerden kurtaracağını ifade eder.⁵⁶ Allah ancak bu şekilde ibadetten razı olur ve insanın şerefi de ubûdiyyetine bağlı olarak artar. Şeyhe göre ubûdiyyetin alâmeti, takdirden razı olmak, elden çıkanlara üzülmemek ve sabırlı olmaktır.⁵⁷

Mutasavvıflar Allah'ın rızâsını kazanmak için kemâl basamaklarında yükselerek mânevî bir olgunluğa erişmeyi gerekli görür. Bu olgunluğu elde etmek üzere tasavvuf yoluna giren kişiye *sâlik*; onun müşid-i kâmil rehberliğinde yaptığı yolculuğa *seyrüsülûk* denir.⁵⁸ Sâlik, insan-ı kâmil mertebesine gelmeyi gaye edinir. Tasavvufta insan-ı kâmil en yüksek mertebedir ve bu mertebenin sahibi Hz. Peygamber'dir. Onun izinden giden ve vârisi olan ârifler de bu mertebeye vekâleten nâil olabilirler. İnsan-ı kâmil tüm mertebeleri kendinde toplayan "*kevn-i câmi*"dir. Çünkü ism-i câmi' olan Allah lafzı, kendisinde tecellî eder. Şehâdet âlemindeki her insan, kendisinde bulunan istidatlara göre insan-ı kâmil olma yolunda mertebe katedebilir. Bunun için nefis terbiyesini gerçekleştirecek seyrüsülûk gerekir. Bu yolculuk ona eşyanın hakikatini öğretir.⁵⁹

Harîrîzâde'ye göre rızâ, nefis terbiyesi sonucu seyrüsülûkünü tamamlayan insan-ı kâmilin ahlâkında en güzel şekilde görülür. Onun sülûk ve cezbe mertebeleri olarak anlattığı kemâlât yolculuğu, aynı zamanda insanın nefsin mertebeleri arasında yaptığı bir yolculuktur. Bu yolculukta Hz. Peygamber'in mi'racı örnek alınır. Mutasavvıflar, Hz. Peygamber'in yaşadığı mi'rac hadisesini kendisine mahsus bir durum olarak görmezler. Bilakis bu semâvî yolculuk tecrübesinin, onun vârisleri tarafından tekrar yaşanabileceği görüşündedirler.

⁵⁵ Harîrîzâde, *Fütuhât-ı ilâhiyye şerh-i Vâridât-ı ilâhiyye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, 507), 21b; Ocakoğlu, *Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 89.

⁵⁶ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 926), 15b.

⁵⁷ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 15a-15b.

⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 416, 433.

⁵⁹ Harîrîzâde, *et-Turfetü'l-müstersele ale't-Tühfeti'l-mürsele* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 317), 13b-14a.

“Urûc” olarak isimlendirilen semâya yükselişle *fenâ fillâh* gerçekleşir. Fenâ fillâha eren sâlik, bu mertebede kalmaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şehâdet âlemine geri dönmüştür. Sâlik çıkarken katettiği mertebeleri inerek dönüş yolculuğuna başlar bu da “nüzûl” olarak isimlendirilir. Nüzûl yolculuğunda *bakâ billâh* gerçekleşir. Buna göre sülûkün ilk üç mertebesi -ki şeyh bunları tevhîd veya fenâ mertebeleri şeklinde de isimlendirir- nefsin üç mertebesine karşılık gelir.⁶⁰ Sülûkün ilk mertebesi, tevhîd-i ef‘âl olup aynı zamanda fenâ basamaklarının ilkidir. Bu mertebede sâlik, nefs-i emmârenin esaretinden kurtulmak için müşdidinin verdiği zikirleri çeker ve diğer talimatları yerine getirir. Böylece Allah’tan başka fâil olmadığı idrakine erişir.⁶¹ İkinci mertebe tevhîd-i sıfâttır. Bu mertebede sâlik, nefs-i levvâmeden kurtulmak için zikir başta olmak üzere müşdidinin talimatlarına uyar ve sıfatların hakîkatte Allah’a ait olduğu idrakine erer.⁶² Üçüncü mertebe tevhîd-i zâtıdır. Bu mertebede sâlik, nefs-i mülhemedden nefs-i mutmainneye yükselmek için aynı şekilde gayret eder ve Hak’tan başka mevcut olmadığı idrakine erişir.⁶³

Sülûk mertebeleri tevhîd-i zât mertebesinde tamamlanıp fenâ fillâh gerçekleştikten sonra artık daha yukarıda başka bir mertebe yoktur. Fakat bahsi geçtiği üzere sâlikin yolculuğu bitmiş değildir. Harîrîzâde’nin cezbe mertebeleri olarak isimlendirdiği -cem’ ve bakâ mertebeleri olarak da geçen- nüzûl mertebelerinde yolculuk devam eder.⁶⁴ Nüzûl yolculuğundaki bu mertebeler, aynı zamanda rızâ mertebeleridir. Nüzûl mertebelerinin ilki cem’ mertebesidir. Cem’ mertebesi kemâlat yolculuğunun dördüncü mertebesi olup nefsin huzura erişini ifade etmek üzere “nefs-i mutmainne” şeklinde isimlendirilir. Nefsin beşinci ve altıncı mertebeleri “râziyye” ve “marziyye” olup rızâ burada gerçekleşir. Sâlikin rızâyâ nâil olduğu, Allah’ın kendisinden ve kendisinin de Allah’tan razı olduğu bu mertebeler aynı zamanda *hazretü’l-cem’* ve *cem’u’l-cem’* mertebeleridir.⁶⁵ Yedinci ve son mertebe ise rızânın ve tüm ahlâki

⁶⁰ Harîrîzâde, *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemâmâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3159), 3a-11a; *Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ahadiyyet*, 34a-36a.

⁶¹ Harîrîzâde, *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemâmâ*, 4a.

⁶² Harîrîzâde, *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemâmâ*, 6b-7a.

⁶³ Harîrîzâde, *Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ahadiyyet*, 37a; *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemâmâ*, 8a-8b.

⁶⁴ Harîrîzâde, *Fezûl-muğnî min surri hadîs-i men talebenî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 898/3), 17a; *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemâmâ*, 11a.

⁶⁵ Harîrîzâde, *Fecru’l-esmâ ve subhu’l-müsemâmâ*, 12b-15a.

güzelliklerin kemâle erdiği nefis-i kâmile mertebesidir. Bu meritebe *ahadiyetü'l-cem'* diye isimlendirilir. Asıl olarak Hz. Peygamber'e (s.a.) ve onun vekilleri olarak ehlullaha mahsustur.⁶⁶ Burada kısaca özetlenen sülûk ve cem' mertebeleriyle yapılan urûc ve nüzûl yolculukları, mânevî olgunluk elde etmek isteyen insanlara mi'racın imkânlarını anlatır. Harîrîzâde'ye göre rızâyâ nâil olmak, bu manevî olgunlukla yani nefsin emmâre, levvâme ve mülheme derecelerindeki kötü huylarından arındırılmasıyla gerçekleşir.

Harîrîzâde avâmın cennetinin ukbâda, havassın cennetinin dünyada olduğunu söyler.⁶⁷ İlk bakışta yanlış ifade edilmiş gibi görünen bu cümleler aslında onun rızâyâ ilişkin görüşlerini en iyi anlatan cümleleridir. Avâmın cenneti ukbâdadır. Çünkü onlar ancak âhiret hayatında cennete girdikten ve nimetlere kavuştuktan sonra Allah'tan razı olacaklardır. Avâm dünya hayatında Allah'tan razı değil, bilakis sürekli şikâyet ve sızlanma hâlinindedir. Bu sebeple onların cenneti tehir edilmiştir. Havas ise dünyada yaşarken Allah'tan razı olur ve cennete dünyadayken girer. Âyet-i kerîmeden kulların cennete Allah'tan razı oldukları ve Allah'ın da kendilerinden razı oldukları halde girdikleri anlaşılmaktadır.⁶⁸ Havas dünya hayatında takdir-i ilâhîden hoşnut, Allah'tan razı oldukları için onların cenneti *muaccel*dir (acele olarak verilmiştir). Harîrîzâde dünyada rızâ mertebesine erişmek yani havassın içine dahil olabilmek için sülûk ve cem' menzillerinden geçmeyi gerekli görür.

1.2. Rızâyâ Ulaşmak İçin Gereken Özellikler

Harîrîzâde tevârüs ettiği tasavvuf geleneğinden ve tecrübelerinden hareketle rızâ mertebesine ulaşmak isteyen sâliklere tavsiyelerde bulunur. Şeyhin bu tavsiyelerinde rızâ ile diğer tasavvufi kavramlar arasında kurduğu ilişkiler dikkat çeker. Nitekim rızâ kulluğun nihai hedefi olduğu için tasavvufi ahlâkın merkezinde yer alır ve tüm tasavvufi kavramlarla ilişkilidir. Burada şeyhin teliflerinde öne çıkan mücâhede, zikir, sabır, şükür ve tevekkül kavramlarıyla rızânın ilişkisi incelenerek rızâ yolunun tâlipleri olan sâliklerin nasıl bir ahlâkî donanıma sahip olmaları gerektiği ele alınacaktır.

⁶⁶ Harîrîzâde, *Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ahadiyyet*, 40a-40b.

⁶⁷ Harîrîzâde, *Fecru'l-esmâ ve subhu'l-müsemma*, 15a.

⁶⁸ el-Fecr 89/27-30.

Harîrîzâde rızâya ulaşmak için mücâhedeği gerekli görür. Bu gereklilik, rızânın kalbin fiillerinden oluşuyla ilgilidir. Kazâyâ rızâ göstermek ancak selîm bir kalple mümkündür. Kalp hastalıklarının şifası ise rızâdadır. Bu durumda kalbin arınması ile rızâ arasında birbirini doğuran bir ilişkinin olduğu görülür. Harîrîzâde, kalp hastalıkları ve kalp katılığının kötü huylardan kaynaklandığını ifade eder. Kişi mücâhede ile nefsi tezkiye ederse kalp hastalıklarından kurtulmaya ve rızâ mertebesine vâsıl olmaya başlar. Mücâhede sonucu güzel ahlâki vasıflar ve kalp selâmeti elde eder. Kalbin tam şifası ise kazâyâ rızâ gösterme ile gerçekleşir.⁶⁹ Bu bağlamda Harîrîzâde mücâhede ile nefsi olgunlaştırmak ve rızâyâ nâil olmak için Allah'ın yardımının şart olduğunu belirtir.⁷⁰

Mücâhedeyle beraber zikir de ilâhî rızâyâ erme vesilelerindedir. Çünkü insan, çok sevdiğini her daim anar. Harîrîzâde Hakk'ı talep eden, O'nun rızâsına nâil olmak isteyen kişinin, Hakk'ı çok zikredeceği kanaatindedir.⁷¹ Ona göre sâlikin mürşidinin gözetiminde yaptığı mücâhede ve riyâzet, zikirle desteklenirse sâlikin yakınlık (*kurb*) makâmına erişmesi mümkün olur. Çünkü zikir kalbin cilâsıdır.⁷² Kur'ân-ı Kerîm'de kalplerin paslandığı haber verilir.⁷³ Harîrîzâde zikrullahın kalpleri mevcûdata ait görüntülerden arındıracağını, kalpleri ayna gibi cilâlayıp parlatacağını söyler. Ancak kalpler böyle tasfiye olursa ilâhî tecellilere mahal olur. Böylece kul zikrederken Hak'la beraber olur. Nitekim "Kulum beni anıp zikirle dudaklarını kıpırdattıkça ben onunla beraber olurum"⁷⁴ kudsî hadisi buna işâret etmektedir.⁷⁵

Zikrullahın kalpler üzerindeki söz konusu tesirlerinin nasıl gerçekleştiğini Harîrîzâde, zikrin aşamaları ve seyrüsülûk mertebeleri açısından detaylı bir şekilde izah eder. Bu izaha geçmeden önce Harîrîzâde'nin, zikir telkininin bir mürşid-i kâmil tarafından yapılması gerektiği şartını belirtmek gerekir. Şeyhe göre sâlik, ancak zikri mürşid-i kâmilden alırsa zikir esnasında kalbine gelebilecek olan havâtırdan ve

⁶⁹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Viridi's-settâr*, 12b-13a; 15b.

⁷⁰ Harîrîzâde, *Fashu Dürri'l-ağlâ şerhu Devri'l-a'lâ, ve Salâhaddin Uşşâki'nin Miftâhu'l-Vücûdi'l-Eşher fi Tevcihi Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber Tevcihinin Ta'liki*, çev. Abdullah Yasir İslamoğlu (İstanbul: Büyüyen Ay, 2020), 64.

⁷¹ Harîrîzâde, *Kenzü'l-Feyz*, 21a.

⁷² Harîrîzâde, *Kenzü'l-feyz*, 20b.

⁷³ el-Mutaffifin 83/14.

⁷⁴ Buhârî, "Tevhid", 43.

⁷⁵ Harîrîzâde, *Kenzü'l-feyz*, 21a-22a.

şeytanın vesveselerinden korunabilir. Harîrîzâde bu açıklamayı yaparken yaşadığı dönemde söz konusu hassasiyeti göstermeyen tarikatları eleştirir.⁷⁶

Şeyhe göre zikrin *tevhîd*, *tecrîd* ve *tefrîd* olmak üzere üç aşaması vardır. Tevhîd aşaması, kelime-i tevhîd zikrine devam eden zâkirin kalbine itminan duygusunun yerleşmesi hâlidir. Bu zikirle zâkir, Allah Teâlâ'yı yüceltir ve onun kalbine sekînet gelir. Tecrîd aşaması, kalbin mâsivâdan arınması ve perdelerden kurtulması hâlidir. Bu aşamada engellerden kurtulmuş olan sâlik, Hak'la beraber olma ve O'nu müşâhede etme imkânı bulur. Tefrîd ise zikrin zâkirin kalb, sır, hafî ve ahfâ latifelerine, sonra da tüm uzuvlarına yayıldığı aşamadır. Sâlik böylece ikilîğin kalktığı cem' makâmlarına vâsıl olur ve tefrîd aşamasıyla artık zâkir, zikir ve mezkûr bir olur.⁷⁷ Bu sayede sâlik, velâyet mertebesine yani Allah'ın kendisinden kendisinin de Allah'tan razı olduğu mertebeye erişir.

Mücâhede ve zikre devam ederek ilâhî rızaya nâil olmak isteyen sâlikin dünya hayatının sıkıntıları karşısında sabretmesi, nimetleri karşısında şükretmesi gerekir. Harîrîzâde'ye göre insanın sabırlı olması, îmanının kuvvetiyle ilgilidir. Peygamberlerin en şiddetli belâlara maruz kalan insanlar olması ve Kur'ân-ı Kerîm'de ülü'l-azm peygamberlerin sabırlı oluşlarıyla övülmeleri,⁷⁸ şeyhe göre bu görüşünün delilidir.⁷⁹ İnsan îmanının gücü nispetinde belâlara sabredebilir, sükûnetini ve metânetini koruyabilir. Allah Teâlâ'nın esmâsından birinin *Sabûr* olduğunu söyleyen şeyh, Allah'ın bu ismiyle kullarına çok sabırlı davrandığını ifade eder. Allah'ın günahkâr kullarını hemen cezalandırmaması, tevbe etmeleri için onlara imkân ve mühlet vermesi de yine bu ismin tezahürlerindedir. Harîrîzâde, Sabûr isminin kendisinde tezahür ettiği kulun nefsi-i emmâresine uymayacağını, onu terbiye ederek taat ve ibadetlere yönelteceğini söyler.⁸⁰ Şeyhe göre Hakk'a yakınlık kuramayan kulun önündeki en büyük engel, nefsânî arzularıdır. Kul nefsin arzularına karşı sabredip taat ve ibadetleri hayatının merkezine alırsa kurb makâmlarına yaklaşır. Böylece dünya hayatının sıkıntılarını, dostlarından ve dostu

⁷⁶ Harîrîzâde, *Kenzü'l-feyz*, 42b.

⁷⁷ Harîrîzâde, *Kenzü'l-feyz*, 22a-22b.

⁷⁸ el-Ahkâf 46/35.

⁷⁹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 26a.

⁸⁰ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 116a.

olmayanlardan gelen ezâ ve cefalara katlanabilir. Bu hallerinde sebât etmek, kulu rızâ mertebesine götürür.

Harîrîzâde'ye göre şükür de ilâhî rızânın vesilelerindedir ve Allah'ın razı olacağı şekilde şükredebilmek için O'na dua etmek gerekir. Allah'ın nimetleri hem dünyevî hem uhrevî olarak çoktur ve kullar bunların çoğunun farkında değildir. Şeyh, nimetleri iki kısımda değerlendirir. İnsanların görebildikleri nimetler ilk kısma girer ve bunlar zaten malumdur. Bunların yanında insanların hiç haberdar olmadıkları nimetler de vardır. İnsanın başına gelecek kaza ve belâların engellenmesi ikinci kısma örnektir. Dolayısıyla kulun bildiği ve bilmediği, zâhir ve bâtın bütün nimetler için şükretmesi gerekir.⁸¹

Şükürü edaya yaklaşmak için Harîrîzâde'nin tavsiyesi, dilin ikrarının yanında kalbin tasdikinin de olmasıdır. İnsan sadece diliyle söyler ve kalbi sözlerinden gafil olursa bu şükürün kendisi üzerinde tesiri olmaz. Ancak diliyle söylerken kalbi de huşû duygusuyla tasdik halinde olursa bu şükür, kul üzerinde etkili olur ve onun Hakk'a yakınlaşması için vesile olur.⁸² İnsanın şükür hâlinde olmasının üzerindeki nimetlerin çoğalmasına sebep olacağını ilgili âyeti naklederek açıklayan şeyh,⁸³ nimetlerin devamının şükürün devamına bağlı kıldığını söyler.⁸⁴

Harîrîzâde şükürü ilâhî sevgiyle ve rızâyla ilişkili kabul eder. O, kulun Mahbûb'undan gelen her şeyi hoş görerek şükretmesi gerektiği düşüncesindedir. Ona göre Hak'tan gelen kul için belâ bile olsa onun uhrevî azâba bedel olarak görülmesi ve bu açıdan nimet olarak değerlendirilmesi gerekir.⁸⁵ Ayrıca şeyh, belâlara sabretmenin ecrinin çok olduğunu bu sebeple belâlara sabreden kulun kazanç içinde olduğunu söyler. Bu durum kul için bir nimete dönüşür ve onun yine şükretmesi gerekir.⁸⁶

Harîrîzâde, şükürü kulluk vazifesi olarak görür. Dolayısıyla kulun nimetle veya sıkıntıyla karşılaşmış olması, şükür açısından onun durumunu değiştirmez. Kul, kalbi Allah'tan ve O'nun takdirinden razı olarak her hâline şükreder durumda olmalıdır. Ayrıca ona göre kul,

⁸¹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 25a-26b.

⁸² Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 26b.

⁸³ İbrâhim 14/7.

⁸⁴ Harîrîzâde, *et-Turfetü'l-müstersele*, 5a; Abdikoğlu, *et-Tuhfetü'l-Mürsele Şerhi*, 57.

⁸⁵ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 26b.

⁸⁶ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 31a.

kendisine verilen nimetleri yaptığı amellere karşılık olarak düşünmemelidir. Kullara verilen nimetler, kulların hak etmelerinden dolayı verilmiş değildir. Allah Teâlâ'nın sonsuz lütfunun tezahürleri olarak kullara nimetler ihsân edilir.⁸⁷

Nimetle ya da sıkıntıyla karşılaştığında şükür halinde bir değişiklik olmayan kul aynı zamanda mütevekkil demektir. Ancak tevekkül ehli olan kullar her durumda Allah'tan râzı olabilirler. Harîrîzâde, tevekkülü kadere îman etmek ve O'nun takdirinden razı olmak açısından izah eder. Tevekkülün Allah'ın emri olduğunu söyler⁸⁸ ve kulluk görevlerini ihsân bilinciyle edâ etmeyi de tevekkül olarak ifade eder. Çünkü insan kazâ ve kaderden endişe etmez; nimet de sıkıntı da olsa Hak'tan gelene razı olursa kulluk vazifelerini güzelce yerine getirebilir. Harîrîzâde, dünyevî meşguliyetlerin kalbi işgal etmemesi üzerinde durur ve kalbi mâsivâdan arındırarak dünyaya karşı zâhid olmanın, kişiyi tevekkül ehli yapacağını düşünür.⁸⁹

Harîrîzâde'ye göre kendi tevekkülünün derecesini merak eden kişi, kalbine bakmalıdır. Eğer dünyevî meşguliyetlerinde meydana gelen menfi durumlar karşısında kalbinde üzüntü, endişe, kaygı gibi duygular oluşuyorsa bu kişinin tevekkülü eksik demektir. Tevekkül eden kişinin kalbinin, rızâ hâlinde ve rızâdan kaynaklanan ferahlık içerisinde olması gerekir. Çünkü Allah'a güvenmiş, kendisini de işlerini de O'na teslim etmiştir. Kalp Allah'a tam bağlanırsa hoşnut olur ve saâdet bulur. Böyle olunca bu kalbi gam, tasa gibi duygular kaplamaz. Kaza ve kaderden dolayı ıstırap duymamak ancak îman ile mümkün olacağı için Harîrîzâde, tevekkülün mü'minlerin sıfatı olduğunu söyler. Ümit ve beklentileri Allah'tan başkasına yöneltmek ise câhillerin vasfıdır.⁹⁰

2. Belâ ve Musibetler Karşısında Rızâ Ahlâkı

Belâ; gam, keder, felâket ve imtihan anlamlarındadır.⁹¹ Hastalık, sıkıntı ve kötülüklerle imtihan edilme demektir.⁹² İmtihan, hayır ve şer,

⁸⁷ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 26a.

⁸⁸ el-Mâide 5/23.

⁸⁹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 39b.

⁹⁰ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 40a.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/83-85.

⁹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 76.

iyilik ve kötülük, bir şeyin hakîkatinin ortaya çıkarılmasıdır.⁹³ Musibet, “âni bastıran yağmur” anlamındaki “savb” kökünden olup “hedefe ulaşmak” anlamındadır.⁹⁴ İnsanın irâdesi dışında ve beklenmedik şekilde başına gelen hastalık, bir yakının ölümü veya deprem, yangın gibi âfet durumları için kullanılır.⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de insanların dünya hayatında *koru, açlık, mal ve canlardan eksiltme* gibi çeşitli musibetlerle *imtihan edileceği* bildirilir.⁹⁶ Musibetlerle olduğu gibi insanlar, nimetlerle de imtihan edilirler. Nitekim âyet-i kerîmede insanın *hayırla da şerle de imtihan edildiği* beyân edilmektedir.⁹⁷ İmtihanın amacı, *cihat edenlerin* ve dünya hayatında başa gelen musibetlere *sabredenlerin ortaya çıkarılması* olarak açıklanır.⁹⁸ Musibetler karşısında sabredenlerin tutumu “Biz Allah’a aitiz şüphesiz yine O’na döneceğiz”⁹⁹ âyetinin ikrarıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu kişilerin doğru yola ulaşmış kişiler oldukları beyân edilir.¹⁰⁰ Mü’minlerin Bedir savaşındaki dirayetleri ve muvaffakiyetleri takdir edilirken yine imtihan anlamında “belâ” ifadesi kullanılır.¹⁰¹ Bu minvalde geçmiş kavimlerden de örnekler verilir. Firavun’un İsrailoğullarına yaptığı zulüm anlatılırken bunun, onlar için “büyük bir belâ” olduğu ifade edilir.¹⁰² Hz. İbrâhim’in rüyasını tasdik ederek oğlunu kurban etme teşebbüsü, baba ile oğulun imtihanları olması açısından “açık bir belâ” olarak beyân edilir.¹⁰³

Belâ ve musibetlerle ilgili kavramların hadislerdeki kullanımını da yukarıda bahsi geçen âyetlerle aynı bağlamdadır. Hz. Peygamber (s.a.), Allah’ın sevdiği toplumları çeşitli belâlarla imtihan ettiğini, mükâfatın büyüklüğünün belânın büyüklüğüne bağlı olduğunu ve bu haller içindeyken razı olanların kazandığını, kızıp kırgınlık gösterenlerin ise kaybettiğini bildirir.¹⁰⁴ Bir başka hadiste mü’minin ayağına batan bir diken

⁹³ İsfehâni, *el-Müfredât*, 61.

⁹⁴ İsfehâni, *el-Müfredât*, 288.

⁹⁵ Mustafa Çağrıncı, “Musibet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/255.

⁹⁶ el-Bakara 2/155.

⁹⁷ el-Enbiyâ 21/35.

⁹⁸ Muhammed 47/31.

⁹⁹ el-Bakara 2/156.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/157.

¹⁰¹ el-Enfâl 8/17.

¹⁰² el-Bakara 2/49; el-A’râf 7/141.

¹⁰³ es-Sâffât 37/107.

¹⁰⁴ Tirmizi, “Zühd”, 56 (2396).

de dahil olmak üzere başa gelen her türlü üzüntü verici hadisenin, musibetlerin günahlara kefarete olduğu bildirilir.¹⁰⁵ Söz konusu âyet ve hadislerden belânın imtihan etme anlamına geldiği, musibetlerin de bu imtihanların unsurlarını oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Dilimizde belâ ve musibet, insana üzüntü ve zarar veren menfi durumlar için kullanılsa da imtihan olgusu açısından bu kavramların anlam yelpazesi daha geniştir. Mutasavvıflar, insanların nimetlerle de imtihan edildiğine dikkat çekerek lütfu da kahrı da bir görebilme ve Hak'tan gelene razı olma mertebesine ulaşmak isterler. Klasik dönem sûfi müelliflerinden Serrâc, insanların içinde bulunduğu hâlin gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için Hakk'ın kullarını imtihan ettiğini söyler. Ebû Muhammed Cerîrî'den (ö. 321/933) nakilde bulunarak belâların insanın değerini ortaya çıkarttığını ifade eder.¹⁰⁶ Bu minvalde Serrâc, Hz. Peygamber'in (s.a.) *en şiddetli belâlara maruz kalan insanların peygamberler olduğu*¹⁰⁷ hakikatini beyân ettiğini belirterek belâlar ile ilâhî rahmet arasındaki ilişkiye işâret eder.¹⁰⁸

Belâ ve musibetler karşısında rızâ ahlâkıyla ahlâklanmak, sabırlı ve mütevekkil olmak, Harîrîzâde'nin öncelikle ele aldığı meselelerdendir. O, konuyu İslâm'ın tanımı içerisinde anlatır: İslâm, şer'î emirler karşısında kalbin huşû ile boyun eğmesi (*inkiyâd*) ve Hakk'ın kazâsından razı olması, kulun Allah'a teslim olarak belâlara sabretmesi ve tüm nimetlerin Hak'tan olduğuna inanarak bütün işlerinde O'na itimat etmesidir.¹⁰⁹ İslâm, teslim olmak demektir. Kul Allah Teâlâ'ya teslim olarak şer'î emirlere riayet ettiği gibi yaşadığı her şeyin O'nun takdiri olduğunu bilerek aynı teslimiyet hâli içerisinde başına gelen belâlara sabredebektir. Bu tanımda teslimiyet ve sabır yanında nankör olmamak ve Hakk'a güvenmek anlamıyla tevekkülün de öne çıktığı görülür. Nimetlerin Allah'tan olduğunu bilen kul şükreder, nankörlük etmez. Her işinin Allah'ın kontrolü altında olduğunu ve O'ndan başka fâil olmadığını bilen kul Allah'a güvenir, tevekkül ehli olur.

Günümüzde yaşanan deprem felaketi gibi âfetler karşısında, ümitsizlik, çaresizlik gibi duygulara kapılmadan Harîrîzâde'nin ifade ettiği rızâ ahlâkıyla değerlendirme yapabilmek, insanı Hakk'a yaklaştırır. Kader

¹⁰⁵ Buhârî, "Merdâ", 1, 3; Müslim "Birr", 49.

¹⁰⁶ Serrâc, *el-Lüma'*, 415.

¹⁰⁷ Buhârî, "Merdâ", 3; Tirmizî, "Zühd", 57.

¹⁰⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 415.

¹⁰⁹ Harîrîzâde, *Kenzü'l feyz*, 10b.

inancı ve duayla Allah'a sığınma hâli, derin acılar içinde olan insanlar için büyük bir teselli olur. Bu hâl ile yapılan dualarda ihlâs daha kuvvetli olur ve kul kendini Rabb'ine yakın hisseder. Ayrıca böyle büyük depremler insanlara kıyâmeti, mahşeri ve hepsinin mâliki olan Cenâb-ı Hakk'ı hatırlatır. İnsan O'nun kudreti karşısında acziyetini, azâmeti karşısında zilletini fark eder. İslâm'ı kabul etmesiyle ikrar ettiği teslimiyeti, kalbî ve fiilî olarak yaşar. Sûfiler teslimiyeti benliğin aradan çekilmesi olarak görürler. Harîrîzâde'nin rızâyı öncelikle teslimiyet bağlamında açıklaması bu sebeptedir. İnsan Allah Teâlâ'ya teslim olursa kendi isteklerinden vazgeçebilir ve O'nun kazâsını hoş görebilir. Diğer türlü hayatı hep sızlanma ve şikâyet hâlinde geçer ki bu durum teslim olamadığını gösterir. Harîrîzâde'ye göre belâ ve musibetler karşısında sızlanmayı terk etmek ve sabırlı olmak yeterli değildir, rızâ hâlinde olmak gerekir. Sabrı, nefsi taşkınlıktan menetmek olarak gören şeyh, rızânın "Hakk'ın kazâsını kendi isteğine tercih etmek" diye ifade ettiği ahlâkî bir tavır olduğunu söyler.¹¹⁰

Belâlar ve musibetler karşısında Harîrîzâde insanları üç grup olarak değerlendirir. Ona göre en üst derecede olan *mukarreb* (Hakk'a yakın) kullardır. Onlar belâlar karşısında rızâ hâlinindedir ve belâlar da onların derecesini yükseltir. Hz. Hasan'ın ve Hz. Hüseyin'in başlarına gelen musibetleri örnek vererek Harîrîzâde, bu belâların onların derecelerini yükselttiğini söyler. İkinci grup, Harîrîzâde'nin *ebrâr* olarak ifade ettiği sâlih kullardır. Onlar belâlar karşısında sabırlı olur ve böylece günahları affolunur. Üçüncü grup ise gafillerdir. Belâlar ve musibetler onların cezalarının artırılması demektir. Şeyh, Cüneyd Bağdâdî'ye atıfta bulunarak belâların ârifler için kandil, mürîdler için uyarı ve gafiller için helâk sebebi olduğunu söyler.¹¹¹ Ârifler için kandildir çünkü onların bu sayede yolları aydınlanır ve dereceleri yükselir. Allah yolunun tâlibi olanlar için belâlar, kendilerini ve Rab'lerini bilmelerini sağlayan bir uyarıdır. Onlar yaşanan hadiselerden ibret alırlar. Hayatı dünya ve âhiret bütünlüğü içerisinde değerlendirme imkânı bulurlar. Hatalarına tevbe edip günahlarından arınırlar. Gafiller ise takdiri inkâr ederek öfke ve isyan içine düşerler ve bu durum onların âkıbetlerini kötü yapar. Harîrîzâde gafillerin belâları doğru yorumlayamadıklarını, yaşanan hadiseleri ilâhî takdirin dışında gördüklerini ve bu sebeple imtihanı kaybettiklerini söyler. Dolayısıyla şeyhe göre belâ ve musibetlerin insan üzerindeki etkisi,

¹¹⁰ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 183b.

¹¹¹ Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 183b.

insanların derecelerine ve ahlâkî tutumlarına göre değişir. Teslimiyet ve rızâ hâlinde olanlar için belâlar rahmet olur. Nitekim belâların en şiddetlisi peygamberlere sonra da velîlere gelmiş ve onların rızâ hâliyle mukâbele etmeleri, derecelerinin yükselme vesilesi olmuştur. Harîrîzâde Hz. Lokman'ın oğluna “Belâlar inmeye başladığında ıstırap çekme, hâlis altın ateş ile ayırt edildiği gibi kâmil mü'min de belâlar ile ayırt edilir” dediği rivayetini naklederek belâların imanın kemâle ermesinde aracı olduğunu ifade eder.¹¹²

Nimetleri veya daha genel bir ifadeyle her çeşit rızkî kullarına gönderen Allah Teâlâ olduğu gibi belâ ve musibetleri de gönderen O'dur. Belâ ve musibetler ölüm ve bazı hastalıklar gibi doğrudan Allah'tan gelenler ile haksızlık, iftira gibi insanlar aracılığıyla meydana gelenler olmak üzere iki kısımda değerlendirilir.¹¹³ İnsanlar aracılığıyla gelen belâ ve musibetler de asılları itibarıyla Hak'tandır. Klasik tasavvuf geleneğinde *tevhid* merkezli kavramlarla açıklanan bu mesele İbnü'l-Arabî ile başlayan Ekberî gelenekte *vahdet-i vücûd* nazariyesiyle sistemleştirilmiştir. Harîrîzâde'ye göre Vücûd bir olduğu ve şehâdet âleminde meydana gelen her şey, Vücûd'un mertebelerle zuhûra gelişinden ibaret olduğu için sülûkünü tamamlayan insan, karşılaştığı her hadisede Hakk'ın tecellilerini görür. Âlemde Hak'tan, O'nun isim, sıfat ve fillerinden başka bir şey yoktur.¹¹⁴ Bunu idrak eden insan, nimetler karşısında şımarmadığı gibi belâ ve musibetler karşısında da ümitsizliğe düşmez. Rızâ ahlâkı, kalbin her durumda sürûr içinde olmasını sağlar.

Sonuç

Harîrîzâde'nin rızâ hakkındaki görüşleri varlık anlayışına dayanır. Vahdet-i vücûd nazariyesini kabul eden şeyh, âlemde meydana gelen her şeyi Hakk'ın farklı sûretlere bürünmüş tecellileri olarak yorumlar. Buna göre zuhûra gelen şeyler, Hakk'ın bazen cemâl bazen celâl isimlerinin tezahürleri olarak kulların karşısına çıkar. Bir kulun kendisine isabet eden şeyin nimet veya musibet oluşuna aldırmaaksızın bu tecellilerde Hakk'ı görebilmesi, manevî olgunluğuna bağlıdır. Harîrîzâde'nin kendi

¹¹² Harîrîzâde, *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*, 183b-184a.

¹¹³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 170-171.

¹¹⁴ Harîrîzâde, *Fütuhât-ı ilâhiyye*, 18b-19a.

yaşantısında gayesi bu olgunluğa ulaşmaktır ve Şeyh eserlerini de bu arzuyu taşıyan müridlerine yardımcı olmak amacıyla kaleme almıştır.

Rızâ, Harîrîzâde için kulluğun nihai hedefidir. Şeyh bunu ubûdiyyet diye isimlendirir ve ubûdiyyetin ibâdetin bir üst derecesi olduğunu söyler. Genel olarak ibadetin cehennem korkusu ve cennet arzusuyla yapıldığını belirterek ubûdiyyette gayenin Allah rızası olduğunu ifade eder. Bunun için dünyevî arzulardan sıyrılarak kalbi mâsivâdan arındırmak gerekir. Ancak böyle olursa kalpte huşû duygusu olur ve kulluk vazifeleri ilâhî rızâ gözetilerek yapılabilir.

Kalbi mâsivâdan arındırmak nefis tezkiyesiyle mümkün olur. Nefsini terbiye edip manevî olgunluk kazanmak isteyen kişi, Hz. Peygamber'in semâvî yolculuğundan mülhem mi'rac olarak görülen kemâl yolculuğuna çıkar. Yolculuk meşakkatlidir ve sâlik bu meşakkatlere katlanmak istemeyen nefsiyle devamlı olarak mücâhede hâindedir. Yolculuğun ilk üç mertebesinde sâlik sırasıyla Hakk'ın fiil, sıfat ve zâtında ortağı olmadığı idrakine ulaşır. Böylece kalbi itminana erer. Harîrîzâde'ye göre rızâ ancak bu aşamadan sonra gerçekteşir ve sâlik dönüş yolunda bekâ menzillerinden geçerek Allah'ın kendisinden kendisinin de Allah'tan razı olduğu rızâ makâmına erişir.

Harîrîzâde, rızâyı yaşanan hadiselerden kalbin üzüntü duymaması olarak görür. Bu makâma ermek için nimetlere şükür, musibetlere sabır göstermek gerekir. şükrün hakîkati, onun bir kulluk vazifesi olarak görülmesidir. Sabrın hakîkati ise ancak belâ ve musibetlerin uhrevî azabın önündeki perdeler olduğunun idrakiyle gerçekteşir. İnsan böyle bakabilirse onların rahmet olduğunu görebilir. Bu idrake ulaşmak için insanda bulunması gereken bir diğer önemli meziyet de tevekküldür. Mütevekkil olan insan Allah'a güvenir, takdir-i ilâhîden razı olur ve O'ndan gelen her Şey karşısında kalbini sükûnet içinde bulur.

Harîrîzâde'nin düşünce sisteminde tevekkül ehli olmak, sabırlı olmak ve kaderden razı olmak günümüzde zannedildiği gibi pasif bir hayat sürmek değildir. Bilakis Harîrîzâde, çalışmayı ve her daim hizmet halinde olmayı sünnet olarak görür. Dünyada meydana gelen hadiseleri sadece görünen sebeplerle açıklamaya çalışmak ona göre son derece hatalı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım insanı nimetler karşısında şırmarmaya ve musibetler karşısında isyana sürükler. Harîrîzâde belâ ve musibetlerle nimetleri, gönderen açısından bir görerek ve kalbi mâsivâdan arındırarak

en büyük huzura dünyadayken ulaşmanın imkânlarını anlatmak ister. Bu durumu cennete dünyada girmek olarak ifade eder.

İnsanlık tarihinin her döneminde görülen ve günümüzde de karşılaştığımız deprem, yangın, sel gibi doğal afetler ve insanlar arası ilişkilerde meydana gelen menfi hadiseler karşısında Harîrîzâde'nin yaklaşımındaki rızâ anlayışı son derece değerlidir. O, Hakk'ın rızâsını kazanmak için bir yandan çalışıp sebeplere sarılmayı gerekli görürken öte yandan kazâ karşısında sebeplerin sebebi olan Hakk'a yönelmeye işaret eder. Hayatı dünya ile sınırlamayıp dünya-âhiret bütünlüğü içerisinde bir değerlendirme yapılmasını ister. Böylece yaşadığı menfi hadiseler karşısında insan, öfke ile ümitsizliğe kapılmadan yeni başlangıçlar için kendisinde güç bulabilir ve kalbi hoşnut olarak yaşamayı sürdürebilir.

Kaynakça

- Abdikoğlu, Elmas. *Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Turfetü'l-Müstersele Ala't-Tuhfeti'l-Mürsele Adlı Eseri (İnceleme - Metin)*. Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Abdikoğlu, Elmas. *et-Tuhfeti'l-Mürsele Şerhi*. İstanbul: Hikemiyat Yayınları, 2021.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî. *Minhâcü'l-Fukarâ*. hzr. Safî Arpaguş. İstanbul: Vefa Yayınları, 2008.
- Aydın, Ayşenur. *Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Kenzü'l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Aydın, Ayşenur. *Kenzü'l-Feyz –Halvetiyye Usûl ve Âdâbı–*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2021.
- Baklı, Ebû Muhammed Sadrüddin Rûzbihân. *Meşrebü'l-ervâh*. tsh. Nazif Muharrem Hoca. İstanbul: Matbaa'tü külliyyeti'l-âdâb, 1973.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: y.y., 1913.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto, 6. Basım, 2014.
- Cengiz, Muammer. "Tasavvufta Belâ ve İmtihan Telakkisi". *Sufiyye* 10 (Haziran 2021), 9-47. <https://doi.org/10.46231/sufiyye.958776>.
- Ceyhan, Semih. "Ubûdiyyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrı, Mustafa. "Musibet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/255. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çiçek, Yakup. "Harîrîzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/ 192-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çiçek, Yakup. *Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin: Hayatı, Eserleri ve Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fi Beyâni Selâsili't-Tarâik Muhetevası-Kaynakları*. İstanbul: İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, Öğretim Üyeliği Tezi, 1982.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. İstanbul: Temel Neşriyat, 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Melâmilik ve Melâmiler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *et-Turfetü'l-müstersele'ale't-Tuhfeti'l-mürsele*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, 317, 1b-32a.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fashu Dürri'l-ağlâ şerhu Devri'l-a'lâ, ve Salâhaddin Uşşâki'nin Miftâhu'l-Vücûdi'l-Eşher fi Tevcihi Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber Tevcihinin Ta'liki*. çev. Abdullah Yasir İslamoğlu. İstanbul: Büyüyen Ay, 2020.

- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fecru'l-esmâ ve subhu'l-müsemmâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3159, 1b-20b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fethu'l-esrâr şerhu Virdi's-settâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 926, 1a-208a.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fezül-muğni min sırrı hadîs-i men talebeni*. Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 898/3, 10b-22b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Fütuhât-ı ilâhiyye şerh-i Vâridât-ı ilâhiyye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 507, 1a-220b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Kenzü'l feyz*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2631, 1b-102b.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Medâr-ı Vâhidîyyet ve Merkez-i Ahadîyyet*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, 898/6, 33b-41a.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddin. *Tibyânü vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430, 1/1b-390b; 3 /1a-307b.
- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî. *Menâzilü's-sâirîn*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2.Basım, 2017.
- Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Ali. *Keşfü'l-mahcûb Hakikat Bilgisi*. hzr. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, 6.Basım, 2018.
- İbnu'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. trc. ve şerh Ahmet Avni Konuk. hzr. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın. 4 Cilt. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2017.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1410/1990.
- İsfehânî, Râgıb. *el-Müfredât*. Beyrut: Dâru'l-mârife, ts.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *et-Ta'arruf Doğuş Devrinde Tasavvuf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, 6. Basım, 2019.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâle Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, 3.Basım, 1991.
- Kübrâ, Necmüddîn. *Usûlü Aşere (Tasavvufî Hayat)*. hzr. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Muhâsibî, Hâris. *en-Nesâ 'ihu'd-dîniyye ve'n-nefehâtü'l-kudsîyye li-nef'i cemi'i'l-berîyye Hakk'ı Arayanlara Nasihatler*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu'l-Müslim*. hzr. Muhammed Fuad Abdülbaki. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1973.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît/ Kâmûsi'l-Muhît Tercümesi*. hzr. Mustafa Koç-Eyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

- Nesâi, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'n-Nesâi*. thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009.
- Ocakoğlu, Hatice. *Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin'in Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkîk ve Değerlendirmesi (1-100 Varaklar Arası)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Osmanzâde, Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. hzr. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. 4 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Özbek, Zeynep. *Harîrizâde'nin Virdü's-Settar Şerhi: İnceleme ve Metin Transkripsiyonu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam, 2016.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer. *Avârifü'l-meârif*. hzr. Hasan Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.
- Şimşek, Selami. "Hasan Sezâyî'nin Bir Gazeline Harîrîzâde Tarafından Yapılmış Bilinmeyen Bir Şerh: el-İmdâd fi'l-Mebde' ve'l-me'âd". *Balkanlar ve İslâm -Balkanlı Âlimler, Mütefekkîrler ve Eserleri-: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, 03-04 Ekim 2019, 2020*. Ed. Abdullah Taha İmamoğlu vd. 3/517-538. İstanbul: Ensar, 2020.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen-i Tirmizî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmîyye, ts.
- Türer, Osman. "Hakikatü't-Tarîka/Harîrî-Zâde Dervîş Muhammed Kemaleddîn". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 275-280.
- Türer, Osman. "Medâr-Vâhidîyyet ve Merkez-i Ehâdîyyet". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990), 321-328.
- Türer, Osman. "Harîrî-Zâde'nin, Sülûkün Mertebelerine Dair Bir Risalesi: Feyzu'l-Muğnî Min Sırrî Hadîsi 'Men Talebenî". *Tasavvuf / İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 9/23(2009), 37-51.
- Uludağ, Süleyman, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Uludağ, Süleyman. "Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001.
- Ustakurt, Furkan. *Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb'a ve Harîrîzâde'nin Fecru'l-Esmâ ve Subhu'l-Müsemmâ Adlı Risalesi*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Vicdânî, Sâdık. *Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye): Melâmîyye Kâdirîyye Halvetîyye Sofî ve Tasavvuf*. hzr. İrfan Gündüz. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar, 26.Basım, 2018.